

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.Драгоманова

КОВАЛЬ Олена Віталіївна

УДК 78:371.036

**ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИКИ**

13.00.02 – теорія та методика навчання музики і музичного виховання

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2002

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Ніжинському державному педагогічному університеті імені Миколи Гоголя, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
РОСТОВСЬКИЙ Олександр Якович,
 Ніжинський державний педагогічний
 університет імені Миколи Гоголя,
 професор кафедри музичної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ТАРАСЕНКО Галина Сергіївна,
 Вінницький державний педагогічний
 університет імені М.Коцюбинського,
 завідувач кафедри педагогіки і методики
 початкового навчання;

кандидат психологічних наук, доцент
НАУМЕНКО Світлана Іванівна,
 Національний педагогічний університет
 імені М.П.Драгоманова,
 доцент кафедри гри на музичних інструментах.

Провідна установа: Південноукраїнський державний педагогічний університет імені
 К.Д.Ушинського, кафедра методики музичного виховання і
 хорового диригування, Міністерство освіти і науки України, м.
 Одеса.

Захист відбудеться 10 вересня 2002 р. о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої
 ради К 26.053.08 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова,
 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету
 імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 25 червня 2002 р.

Вчений секретар
 спеціалізованої вченої ради

М.Завадська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Початок ХХІ століття в освіті України ознаменувався прийняттям Державного стандарту початкової загальної освіти, який поставив завдання розвитку особистісно-оцінного ставлення до мистецтва, художньо-творчих здібностей, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, потреби в духовному самовираженні. Важливу роль у вирішенні цих завдань належить музичному мистецтву. У зв'язку з цим перед музичною педагогікою постає багато проблем, серед яких однією з найактуальніших є проблема формування музичних здібностей учнів. Її наукова розробка природно впливає з тих вимог, які ставляться перед учителем музики, і безпосередньо впливає на теорію та практику музичної освіти.

Проблема розвитку музичних здібностей багатогранна й різнопланова, оскільки торкається не тільки природи музичності, її структури та діагностики. На перший погляд, вона носить суто психологічний характер, однак може досліджуватись у різних аспектах: філософському, соціологічному, психологічному, музикознавчому, педагогічному тощо.

У філософсько-естетичному плані вона розглядається крізь призму загальних закономірностей перетворюючої діяльності людини (О.Андрєєв, Арістотель, А.Арсеньєв, А.Буров, К.Горанов, М.Каган, А.Лосєв, Ю.Холопов, Г.Шингаров та ін.).

У соціологічному аспекті визначається зумовленість музичних здібностей належністю людей до певних соціальних груп (Г.Головінський, Т.Лукшин, А.Сохор, Р.Тельчарова, В.Цукерман, І.Юдкін та інші).

Психологи вивчають ідеальні утворення, які визначають здібності до музичної діяльності (Б.Ананьєв, Л.Виготський, Е.Голубєва, О.Гусєва, О.Костюк, Н.Лейтес, О.Мелік-Пашаєв, В.Мясіщєв, С.Науменко, К.Тарасова, Б.Тєплов та ін.).

У музикознавчому аспекті досліджуються механізми впливу музики на людей у зв'язку з їх психічною організацією (Б.Асаф'єв, Л.Баренбойм, С.Бєляєва-Екземплярська, М.Марков, Е.Маркова, В.Медушевський, Є.Назайкінський, А.Сохор, Б.Яворський та інші).

На перетині названих підходів знаходяться педагогічні дослідження музичних здібностей, адже музична освіта безпосередньо пов'язана з пошуком шляхів та методів формування й розвитку цих особистісних якостей у дітей (А.Арісменді, Е.Башич, П.Вейс, В.Верховинець, Н.Вєтлугіна, Л.Горюнова, К.Гофман, К.Дітріх, Е.Жак-Далькроз, Д.Кабалєвський, З.Кодай, Ю.Ласоцький, М.Леонтович, Ф.Лисек, М. Монтессорі, К.Орф, В.Остроменський, Ю.Поврожняк, К.Стєценко, Ш.Судзукі, Б.Трічков та інші).

У сучасній музичній педагогіці проблеми формування музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності розробляються досить активно, і вчителі музики мають в своєму арсеналі більш-менш обґрунтовані методики їх формування. Однак ці методики поки що не відповідають повною мірою вимогам сучасної школи, оскільки в кожній з них здебільшого акцентується на формуванні здібностей певного порядку.

У нашому дослідженні зроблена спроба поглянути на процес формування музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності як на цілісне явище. Незважаючи на значну кількість опублікованих праць, означену проблему не можна вважати вивченою в достатній мірі. Навпаки, накопичені знання потребують нових досліджень та їх подальшого аналізу.

Соціальна і педагогічна значущість розвитку музичних здібностей молодших школярів, актуальність і недостатня розробленість цієї проблеми не тільки у науковій літературі, але й у практичній діяльності, зумовили вибір теми нашого дослідження: “Формування музичних здібностей молодших школярів на уроках музики”.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження входить до плану науково-дослідної роботи Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя й виконувалось у межах комплексної програми наукових досліджень кафедри музичної педагогіки “Актуальні проблеми музичної освіти школярів”.

Об’єкт дослідження – процес музичної освіти учнів початкової загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження – особливості формування музичних здібностей молодших школярів на уроках музики.

Мета дослідження полягає у науковому обґрунтуванні й експериментальній апробації методики формування музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності в учнів початкової школи.

В основу дослідження було покладено таку **гіпотезу**: ефективність формування музичних здібностей молодших школярів зростатиме, якщо забезпечити:

- цілісний розвиток музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності;
- залучення учнів до такої музичної діяльності на уроці, яка вимагає вияву означених здібностей у комплексі;
- індивідуально-типологічний підхід до формування музичних здібностей дітей.

Відповідно до мети та гіпотези було визначено такі **завдання**:

- розкрити теоретичні аспекти розвитку музичних здібностей;

- проаналізувати стан досліджуваної проблеми в теорії та практиці музичної освіти;
- визначити критерії та рівні сформованості музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності у молодших школярів;
- удосконалити методикау діагностики музичних здібностей учнів початкових класів;
- обґрунтувати та експериментально перевірити методикау цілісного формування музичних здібностей молодших школярів.

Методи дослідження.

Для вирішення поставлених завдань використано методи теоретичного та експериментально-емпіричного рівнів. До *першої групи* належать методи теоретичного аналізу й синтезу, абстрагування й ідеалізації, моделювання і конкретизації теоретичного знання, узагальнення педагогічного досвіду. Ці методи сприяли осмисленню суті музичних здібностей, розкриттю теоретичних основ їх формування, виділенню основних елементів педагогічного процесу, створенню педагогічної моделі формування музичних здібностей. *Другу групу* склали такі методи, як спостереження, бесіди, опитування, тестова діагностика, педагогічний експеримент, методи кількісної та якісної обробки його результатів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше обґрунтовано методикау цілісного формування музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності у молодших школярів; доведено залежність формування музичних здібностей від залучення учнів до такої діяльності на уроці, яка вимагає вияву означених здібностей у комплексі; виявлено проблеми формування музичних здібностей у педагогічній теорії та практиці; висвітлено методологічні та теоретичні аспекти розвитку музичних здібностей, що служитиме основою подальшого наукового пошуку; визначено сукупність критеріїв та показників виявлення рівня сформованості музичних здібностей дітей; удосконалено методикау діагностування музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності учнів початкових класів; визначено особливості формування музичних здібностей молодших школярів на уроках музики, що має важливе значення для подальшої розробки методикау викладання музики в загальноосвітній школі.

Практичне значення дослідження полягає у розробці та апробації методикау цілісного формування музичних здібностей учнів початкових класів, визначенні умов, які сприяють ефективності процесу формування музичності молодших школярів. Матеріали дисертації можуть використовуватися вчителями на уроках музики, методистами,

викладачами закладів педагогічної освіти, а також при написанні навчально-методичних посібників, підручників і програм.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась у загальноосвітніх середніх школах №3, №9, №15, №16 м. Ніжина. Загалом дослідженням було охоплено 328 учнів 11 початкових класів.

Організація дослідження. Дослідження проводилося протягом 1995-2001 років і включало три етапи:

На першому етапі (1995-1996 рр.) здійснено аналіз науково-методичної літератури з обраної проблеми, визначено методологічні та теоретичні основи дослідження, його об'єкт, предмет, мету й основні завдання.

Другий етап (1996-2000 рр.) включав розробку плану й методики дослідження, проведення дослідно-експериментальної роботи з учнями I-IV класів загальноосвітніх шкіл.

На третьому етапі дослідження (2000-2001 рр.) аналізувалися й систематизувалися результати дослідно-експериментальної роботи, апробувалися основні положення дослідження. Були підведені підсумки, сформульовано висновки наукової роботи, а також здійснено оформлення тексту дисертації.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні матеріали дисертації доповідалися на Всеукраїнській науково-теоретичній конференції “Музично-педагогічна і творча діяльність М.Леонтовича в контексті відродження національної освіти та культури” (Кам’янець-Подільський, 1997), Міжнародній науково-практичній конференції “Освіта й виховання в Польщі й Україні (XIX-XX ст.) (м. Ніжин, 1998), науковій конференції “Музична освіта в Україні на межі тисячоліть: стан, проблеми, перспективи” (Ніжин, 1999), Міжнародній науково-практичній конференції “Основні напрямки навчання, виховання та всебічного розвитку особистості молодших школярів у світлі Державного стандарту початкової загальної освіти” (проблеми, пошук, перспективи) (Чернігів, 2001), обговорювалися на вузівських науково-практичних конференціях, засіданнях кафедри музичної педагогіки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя, методичних семінарах учителів музики, опубліковані в збірниках наукових праць.

Результати дослідження впроваджено у практику роботи вчителів музики загальноосвітніх шкіл м. Ніжина (довідка №14 від 21 січня 2002 р., довідка №1-2-41 від 22 січня 2002 р.), використано при складанні та читанні курсу методики викладання музики в школі на музичному факультеті Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя (довідка №14 від 21 січня 2002 р.).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковано у 9 одноосібних статтях, з них 6 - у наукових фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (255 найменувань, з них 16 іноземною мовою) та додатків. Загальний обсяг дисертації 251 сторінок. Основного тексту 173 сторінок, додатків – 56. У роботі наведено 30 таблиць, 4 схеми, 12 гістограм.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми і вибір теми, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, завдання, методи дослідження, обґрунтовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення, визначено етапи науково-дослідної роботи, подано дані про апробацію і впровадження результатів дослідження.

Перший розділ – “Теоретичні основи дослідження проблеми формування музичних здібностей” – присвячено розкриттю такого складного явища, як музичні здібності. В ньому розглядаються методологічні та теоретичні аспекти їх розвитку, сутність таких ключових понять, як “задатки”, “музичні задатки”, “здібності”, “музичні здібності”, “музично-слухові здібності”, “музично-естетичні здібності”, “здібності до музичної діяльності”; генетична та соціальна детермінація здібностей, взаємозв'язок зовнішніх і внутрішніх умов їх розвитку; аналізуються основні ідеї провідних авторських концепцій і методик музичного виховання в контексті розвитку музичних здібностей молодших школярів.

Аналіз теорії та практики музичної освіти дітей показує неоднозначність підходів до проблеми формування музичних здібностей. Це пояснюється передусім недостатньою вивченістю самої природи здібностей, їх структури, механізмів розвитку, можливостей діагностики тощо.

Здібності людини – це внутрішні умови її розвитку, які формуються під впливом зовнішніх умов у процесі взаємодії людини і середовища. Здібності не можуть бути привнесені ззовні, вони завжди несуть на собі відбиток індивідуальності (Н.Лейтес), формуються та розвиваються в процесі життя індивіда за конкретних соціальних умов (Т.Артем'єва, Д.Беляєв, Е.Голубєва, Д.Дубровський, Б.Ломов).

Принципові положення психології здібностей та їх розвитку розкрито у працях Б.Ананьєва, Л.Виготського, Г.Костюка, О.Леонтьєва, Б.Теплова, С.Рубінштейна. Аналіз літератури свідчить про існування двох основних поглядів на природу музичності:

музичність як вроджена здібність, що не підлягає формуванню; і музичність – як властивість, що формується на основі вроджених задатків. Для розуміння природи і суті музичності необхідно мати чітке уявлення про її структуру. І хоча до цього питання зверталось багато дослідників, поки що відсутня єдність у їх поглядах на це складне явище.

Важливими з психологічної й особливо з педагогічної точок зору є висновки Б.Теплова щодо необхідності якісного, а не кількісного підходу до структури музичності, можливості нерівномірного розвитку її компонентів та компенсації одних здібностей іншими. Головним показником музичності він вважав емоційний відгук на музику, а до основних здібностей відніс музичний слух (як звуковисотний) та чуття ритму, які пов'язані зі сприйняттям та відтворенням звуковисотного та ритмічного руху. До музичного слуху вчений включив два компоненти – перцептивний, пов'язаний зі сприйняттям мелодичного руху (ладове чуття), та репродуктивний (здатність до слухової уяви мелодії).

Погоджуючись з такою структурою, дослідники додають й інші здібності, а саме: музичну фантазію (О.Ковальов, В.Мясіщев), музичну обдарованість (О.Мелік-Пашаєв), художні, технічні та естетичні здібності (С.Савшинський), музичне мислення (М.Арановський, Л.Баренбойм, І.Гринчук, А.Сохор, Г.Ципін), музичну пам'ять (О.Готсдінер, І.Гейнріхс), мелодичний слух, творчу уяву, відчуття цілого, емоційність (С.Науменко, Ю.Цагареллі), пізнавальні музичні здібності.

В.Остроменський підкреслював, що у процесі музичного виховання з емоційного і слухового компоненту музичних здібностей розвиваються більш складні музично-слухові та музично-естетичні здібності. Музично-естетичні здібності він умовно поділяв на емоційно-пізнавальні (оцінне ставлення, яскравість та багатство уяви, здатність поєднувати музику з життям) та раціонально-пізнавальні (слухова спостережливість, диференціація музичної мови, здібність до осмислення музичного змісту). На його думку, для ефективної музичної діяльності необхідний одночасний розвиток музично-слухових та музично-естетичних здібностей.

Н.Ветлугіна та О.Кенеман, характеризуючи музичність, розглядали також здібності, необхідні дитині для виконання конкретної діяльності: *слухання* (здатність до цілісного та диференційованого сприймання), *виконання* (чистота співацьких інтонацій, узгодженість рухів при грі на дитячих музичних інструментах, пластичність моторного апарату) та *творчості* (творча уява при сприйманні музики, здібності до пісенної, музично-ігрової творчості, імпровізації тощо). Принциповим для нашої роботи є розгляд проблеми формування музичних здібностей як єдиного взаємозалежного та взаємозумовленого комплексу, який представлений такою структурою: музично-слухові здібності (ладове чуття, музично-ритмічне чуття, музично-слухові уявлення), музично-естетичні здібності

(емоційно-пізнавальні та раціонально-пізнавальні) та здібності до музичної діяльності (здібності сприймання, виконавські та творчості здібності).

Виходячи з індивідуального та типологічного підходів до формування музичності (С.Науменко), у дисертації розглядаються різні типи музичності, адже окремо взятий індивід, належачи до якогось типу, може бути наділений рисами й іншого типу музичності. Це, з одного боку, створює картину певної невизначеності, а з іншого – надає музичним типам характеру синкретичності. Відповідно до цього, загальні риси кількох музичних типів заслуговують особливої уваги педагога, оскільки саме вони є інтегруючою ланкою в роботі з класом, представленим великою варіантністю музичних типів. Визначення загальнотипологічних рис надає вчителю можливість правильно поєднувати колективну та індивідуальну роботу, використовуючи диференційований підхід до учнів з різними типами музичності.

Значне місце в роботі присвячено розгляду проблеми формування музичних здібностей у педагогічній теорії та практиці, аналізу основних методичних систем і методик музичного виховання ХХ століття (А.Арісменді, Е.Башич, П.Вейс, В.Верховинець, К.Гофман, К.Дітріх, Е.Жак-Далькроз, З.Жофчак, Д.Кабалевський, З.Кодай, Ю.Ласоцький, М.Леонтович, Ф.Лисек, М.Монтессорі, К.Орф, Ю.Поврожняк, К.Стеценко, Ш.Судзукі, Б.Трічков). Їх детальний аналіз привів до висновку, що кожен із авторів спирався на власне бачення як кінцевої мети музичного виховання, так і шляхів її досягнення. Але єдиним для всіх педагогів є положення щодо вирішення проблеми музичного розвитку дітей та їх творчих здібностей через активну діяльність і пробудження природної емоційної чутливості.

Аналіз наукових праць дав можливість виділити теоретичні положення, які складають загальну методологічну базу формування музичних здібностей; відбивають сучасні уявлення про таке складне явище, як музичність; виступають системою наукових знань, на основі яких можуть вирішуватися проблеми музичної педагогіки, а саме:

- здібності входять до структури психіки як якість мозку відображати об'єктивний світ. Їх операційні механізми засвоюються індивідом у процесі виховання і навчання, у загальній соціалізації, де виховання й навчання постають головними чинниками розвитку здібностей. Вони не можуть бути привнесені ззовні, а завжди несуть на собі відбиток індивідуальності: зовнішні впливи обов'язково переломлюються через її внутрішні якості;
- у співвідношенні спадковості й виховання спадковість детермінує можливості психіки, а виховання та навчання – їх реалізацію. Взаємозв'язок зовнішніх і внутрішніх умов розвитку здібностей є відправним пунктом психолого-педагогічної теорії музичності;

– в основі музичних здібностей лежать задатки, які є поєднанням вроджених утворень правої та лівої мозкових півкуль. Музичні задатки є якісною властивістю психічних функцій (перцептивної, психомоторної, емоційної тощо), становлять частину природної організації індивіда і розвиваються в процесі його життя за конкретних соціальних умов;

– музичність розвивається в онтогенезі як система загальних і спеціальних здібностей, що тісно взаємодіють між собою. Здібності виступають як цілісний комплекс, в якому немає головних і другорядних елементів. Складаючи взаємопов'язану структуру, музичність не піддається чіткому поділу на елементи, і це складає одну з головних її характеристик. Маючи можливість впливати на окремі компоненти музичності, педагог опосередковано впливає й на інші, тісно з ними пов'язані, але найбільш якісний розвиток можливий лише при одночасному різноплановому педагогічному впливові на весь комплекс здібностей;

– нерівномірність розвитку окремих компонентів музичності і компенсація одних здібностей іншими створюють відповідні педагогічні проблеми, розв'язання яких потребує діагностики та постійної кореляції музично-виховного процесу;

– виховання емоційної чутливості школярів створює сприятливі умови для розвитку музичності, оскільки саме на емоційному ґрунті будується весь комплекс здібностей.

У **другому розділі** – “Дослідження процесу формування музичних здібностей молодших школярів на уроках музики” – обґрунтовується методика цілісного формування музичних здібностей дітей, висвітлюється перебіг констатуючого та формуючого експериментів, аналізуються їх результати.

При розробці методики цілісного формування музично-слухових, музично-естетичних здібностей, та здібностей до музичної діяльності ми спиралися на провідні ідеї основних концепцій музичної освіти, серед яких виділяються ідеї розвитку музичних здібностей шляхом залучення дітей до такої музичної діяльності, яка вимагає вияву цих здібностей; осягнення емоційного змісту музики через художнє спілкування; опори на національний фольклор та його використання в усіх видах музичної діяльності; розвитку природної музичності на основі власної музичної творчості дітей; розвитку дитячої художньо-творчої уяви, внутрішньої свободи, зацікавленості музикою; створення невимушеної, творчої атмосфери в класі як важливої умови формування музичних здібностей; поєднання в єдиний комплекс основних видів музичної діяльності, що забезпечує повноцінне формування музичних здібностей; активізації моторики,

емоційності дітей, вивільнення фантазії, творчої енергії через організацію різноманітної художньо-змістовної та емоційно наповненої діяльності на уроці.

Визначаючи особливості процесу формування музичних здібностей, ми виходили з того, що він включає *два основні аспекти*: психологічний і педагогічний. Перший аспект ґрунтується на сприйманні, осмисленні, розумінні музичної інформації та її узагальненні на основі життєвого досвіду та художнього мислення дітей. Другий аспект виходить з природної потреби дитини в емоційному збагаченні, бажання поповнити музичний досвід, інтересу до музичної діяльності; з можливості впливати на розвиток музичних здібностей педагогічними методами.

Завдання формування музичних здібностей дітей в *реальних умовах загальноосвітньої школи* є принциповим для нашого дослідження і визначає його своєрідність. Перевага надавалась педагогічним методам, адже дослідження мало моделювати умови роботи вчителя-практика. Виняток складає лише проведення контрольних замірів музичного розвитку дітей, при яких використовувалися й психологічні методи діагностики.

Ставилось завдання перевірити методику формування музичних здібностей, діагностики та фіксації результатів музично-освітніх досягнень учнів, які б могли бути використані вчителями музики.

Особливістю експерименту було вивчення тих педагогічних явищ, які неможливо спостерігати у лабораторних умовах; таких педагогічних чинників і залежностей, які вплетені в складну динамічну систему зовнішніх і внутрішніх взаємодій учнів у класі.

Проведення констатуючого експерименту ґрунтувалося на таких критеріях визначення рівня розвитку музичних здібностей молодших школярів:

- емоційний і пластичний відгук на музику;
- вияв слухової уваги;
- здатність виразно й емоційно виконувати музику;
- наявність улюблених творів, вибірковість музичних інтересів;
- інтерес до різних видів музичної діяльності: сприймання, виконання, творчості.

На наступних етапах дослідно-експериментальної роботи додалися такі критерії:

- уміння розуміти музику й насолоджуватися нею;
- усвідомлення зв'язків музики з життям;
- оригінальність суджень про музику;
- уміння аналізувати й інтерпретувати твір;
- потяг до музичної творчості;
- вияв ціннісного ставлення до музичних творів.

В експерименті використовувались авторські методики діагностики музичних здібностей (Л.Горюнова, Ф.Ландін, С.Науменко, Г.Ревеш) з відповідною їх адаптацією до завдань дослідження. Діагностика здійснювалась у трьох напрямках відповідно до структури музичних здібностей. Спостереження за дітьми проводились як на уроках, так і в позаурочний час у різноманітних ігрових і навчальних ситуаціях.

Дослідження стану розвитку музичних здібностей першокласників-шестиліток на початковому етапі навчання дало такі результати (табл. 1.):

Таблиця 1

Показники рівнів розвитку музичних здібностей
першокласників-шестиліток (%)

Здібності		Музично-слухові здібності			Музично-естетичні здібності			Здібності до музичної діяльності		
		ЕГ-1 (28)	ЕГ-2 (26)	КГ (28)	ЕГ-1 (28)	ЕГ-2 (26)	КГ (28)	ЕГ-1 (28)	ЕГ-2 (26)	КГ (28)
Рівні	Відносно-високий	15,2	15,4	16,5	9,8	12,85	13,1	17,9	19,2	19,1
	Середній	22,7	22,3	21,9	23,9	25,3	23,3	22,6	25,7	27,3
	Низький	62,1	62,3	61,6	66,3	61,85	63,6	59,5	55,1	53,6

За результатами констатуючого експерименту було визначено, що більше половини учнів у експериментальних та контрольній групах (класах) виявили в цілому низький рівень розвитку музичних здібностей, тоді як відносно-високий рівень показали у середньому близько 15,5% дітей.

За цими показниками було складено загальну картину розвитку музичних здібностей першокласників, визначено індивідуальні рівні сформованості музичності у дітей-шестиліток.

Основне завдання формуючого дослідження полягало в експериментальній перевірці методики цілісного формування музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності у молодших школярів.

Заняття в експериментальних і контрольному класах здійснювалося за чинними навчальними програмами з музики, створеними авторською групою під керівництвом О.Ростовського й рекомендованими Міністерством освіти і науки України (К.: Перун, 1996). Музичний матеріал, який використовувався на уроках, представлений, згідно програм, 311 основними і 141 додатковими художніми творами української та зарубіжної музики; значну його кількість склали фольклорні ігри та пісні.

Логіка роботи по формуванню музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності визначалась послідовною різноманітною музичною діяльністю, спрямованою на цілісний розвиток усіх структурних компонентів музичності.

Дослідна робота проводилась одночасно за трьома основними напрямками:

формування музично-слухових здібностей (ладове чуття, музично-ритмічне чуття, музично-слухові уявлення);

формування музично-естетичних здібностей (раціонально-пізнавальні – слухова спостережливість, диференціація музичної мови, здатність до осмислення музичного змісту; емоційно-пізнавальні – яскравість та багатство уяви, розкриття життєвих зв'язків музики, оцінне ставлення);

формування здібностей до музичної діяльності (здібність сприймання, виконавські здібності, творчі здібності).

Ми виходили, насамперед, з того, що формування музичних здібностей – процес поступовий і тривалий. Він не обмежується якимись часовими межами, але водночас може мати свої умовні етапи (навчальні роки). Дане дослідження охоплює конкретний проміжок музично-освітнього процесу, який становить чотири роки навчання у початковій школі.

У першому класі не надавалась перевага якомусь одному виду діяльності, оскільки всі вони мали активізувати музичні враження і переживання учнів, виховувати слухову увагу, сприяти накопиченню музичного досвіду, розширенню лексики дітей, що відбувалося у процесі активного спілкування з музикою, аналізу й інтерпретації музичних творів, розкриття їх життєвих зв'язків. Тематизм програми першого класу (“Які почуття передає музика”, “Про що розповідає музика”, “Як розповідає музика”, “Про що і як розповідає музика”) давав змогу залучати дітей до різноманітної музичної діяльності, розкривати емоційний зміст музики, вводити учнів до світу музичної мови, ознайомлювати з її виразально-зображальними засобами на доступних, яскравих зразках.

У другому класі формування музичних здібностей здійснювалося крізь призму сприймання основних жанрів музичного мистецтва (пісні, танцю, маршу) у їх зв'язку з життям; осягнення музичних образів через усвідомлення виразної суті музичної мови; художньо-естетичної оцінки музики та інтелектуального розуміння звукових взаємозв'язків.

Формування музичних здібностей у третьому класі ґрунтувалося на поглибленні уявлень про виконавські прийоми та особливості розвитку музики (динамічні, темпові, жанрові, ладові тощо); ставленні до музики як до процесу відображення почуттів, настроїв та думок у їх динаміці і якісному перетворенні; розвитку інтонаційного мислення.

Активізувалась музично-творча діяльність дітей через самореалізацію в різноманітних видах музичної діяльності, стимулювалось виявлення власних позицій і суджень при виконанні тих чи інших завдань.

Робота по цілісному формуванню музичних здібностей у четвертому класі була новим етапом музичного навчання. Музична діяльність стає більш усвідомленою; зростає частка творчих завдань, які вирішуються в ході уроку під час будь-якого виду діяльності. Завдання полягає в тому, щоб учні могли самостійно використовувати набуті вміння, аналізувати й оцінювати власну музичну діяльність.

На всіх етапах експерименту здійснювався постійний контроль за результатами процесу формування музичних здібностей. Підлягала аналізу динаміка розвитку музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності як у цілому, так і кожного компонента зокрема.

Дані останнього контрольного зрізу свідчать про якісне зростання музичності учнів експериментальних класів (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка розвитку музичних здібностей
учнів початкових класів

Здібності	Музично-слухові		Музично-естетичні		Здібності до музичної діяльності		
	Початковий зріз	Підсумковий зріз	Початковий зріз	Підсумковий зріз	Початковий зріз	Підсумковий зріз	
ЕГ-1 (28)	Рівні		%				
	Відн.вис.	15,2	42,0	9,8	53,0	17,9	46,4
	Середній	22,7	43,65	23,9	37,7	22,6	46,4
	Низький	62,1	14,35	66,3	9,3	59,5	7,2
ЕГ-2 (26)	Рівні		%				
	Відн.вис.	15,4	42,7	12,85	52,85	19,2	50,0
	Середній	22,3	43,9	25,3	38,35	25,7	43,6
	Низький	62,3	13,4	61,85	8,8	55,1	6,4
КГ-(28)	Рівні		%				
	Відн.вис.	16,5	28,2	13,1	33,6	19,1	36,9
	Середній	21,9	41,7	23,3	38,1	27,3	39,3
	Низький	61,6	30,1	63,6	28,3	53,6	23,8

Порівняння отриманих результатів усіх п'яти зрізів контрольної та експериментальних груп показує помітні позитивні зрушення по основним показникам розвитку музичності серед учнів ЕГ-1 та ЕГ-2. Цілеспрямована робота по формуванню здібностей забезпечила досягнення результатів, за якими учні експериментальних груп майже на рік випередили учнів контрольної групи.

З таблиці 2 видно, що для ЕГ характерною рисою є динамічніше зростання кількості учнів, які виявили відносно високий рівень розвитку музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності, тоді як в КГ цей показник збільшувався в основному за рахунок середнього рівня.

Отже, порівняння отриманих даних в експериментальних і контрольному класах свідчить про правомірність висунутої гіпотези щодо необхідності цілісного формування музичних здібностей молодших школярів, а також про ефективність запропонованої методики.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення проблеми розвитку музичності молодших школярів, що виявилось у теоретичному обґрунтування та експериментальній перевірці методики цілісного формування музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності на уроках музики у початковій загальноосвітній школі.

1. Формування та розвиток музичних здібностей молодших школярів є важливою проблемою музичної педагогіки й одним з її головних пріоритетів, що відображено у найвагоміших здобутках педагогічної науки і практики ХХ століття. Сучасний стан вивчення музичних здібностей можна охарактеризувати як етап пошуку таких шляхів і методів, які б давали змогу розкривати і розвивати здібності кожної дитини.

2. Дослідження підтвердило ефективність цілісного формування музичних здібностей, оснований на педагогічних впливах, які забезпечують динамічний розвиток усіх структурних компонентів музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності; індивідуально-типологічному та особистісно-зорієнтованому підходах; організації змістовної музично-творчої діяльності дітей, схваленні їх найменших досягнень; створенні умов для творчої самореалізації особистості.

3. На основі аналізу й узагальнення ідей основних концепцій музичної освіти щодо розвитку музичних здібностей, проведеного експериментального дослідження доведено, що формування музичних здібностей дітей відбувається шляхом їх залучення до активної

музично-творчої діяльності, опори на національний фольклор; розвитку художньо-образної уяви, організації різноманітної художньо-змістовної та емоційно наповненої діяльності на уроці й поєднання в єдиний комплекс основних її видів, що активізує моторику, емоційну сферу дітей, сприяє вивільненню фантазії та творчої енергії, музично-творчому самовиявленню та самоствердженню.

4. Процес формування музичних здібностей ґрунтується на педагогічній моделі, яка включає визначення *мети* (розвиток музичних здібностей як основи формування музичної культури особистості); *завдань* (формування музично-слухових, музично-естетичних здібностей, здібностей до музичної діяльності, як єдиного синкретичного комплексу); *змісту* (система музичних знань, досвід музичної діяльності та емоційно-оцінного ставлення до творів музичного мистецтва, власна музично-творча діяльність як результат задоволення потреб і бажань музично-образного самовираження); *засобів* (високохудожні твори та доцільний допоміжний музично-дидактичний матеріал); *педагогічних впливів* (сучасні педагогічні технології, оптимально організована музично-навчальна діяльність); *методів* (ігрові та навчальні методи, методи активізації музичної діяльності, методи створення пошукових ситуацій тощо); *форм навчання* (колективна, групова, індивідуальна); *критеріїв* визначення рівнів сформованості музичних здібностей.

5. Розроблені критерії та показники рівнів сформованості музичних здібностей молодших школярів дозволяють адекватно оцінювати ефективність процесу формування музичних здібностей на уроках музики. Такими критеріями є: емоційний і пластичний відгук на музику, вияв слухової уваги, виразне виконання твору, вибірковість музичних інтересів і музичних бажань, емоційна захопленість різноманітною музичною діяльністю (сприймання, виконання, творчість), усвідомлення зв'язків музики з життям, оригінальність суджень про музику, уміння аналізувати й інтерпретувати твір, вияв ціннісного ставлення до музичних творів.

6. Встановлено, що застосування удосконаленої методики діагностики музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності, яка полягає в узагальненні й адаптації авторських методик Л.Горюнової, Ф.Ландіна, С.Науменко, Г.Ревеша, розробці спеціальних завдань і способів їх виконання, дає можливість виявляти рівні розвитку структурних компонентів означених здібностей, їх поєднання в окремих учнів, що забезпечує вчителя повнотою інформації про стан музичного розвитку дітей.

7. Експериментально доведено, що ефективність процесу формування музичних здібностей забезпечується за таких умов: а) інформованості вчителя про стан розвитку музичних здібностей кожного учня зокрема і класу в цілому; б) цілісного формування

музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності; в) залучення учнів до такої музичної діяльності на уроці, яка вимагає вияву означених здібностей у комплексі; г) індивідуально-типологічного підходу до формування музичних здібностей дітей. Створення цих умов ми розглядаємо як основу процесу формування музичних здібностей.

8. Дисертаційне дослідження довело можливість успішного формування музичних здібностей молодших школярів на уроках музики в загальноосвітніх школах. Використання чинних програм з музики, в яких реалізовано концепцію музичного виховання школярів на основі української національної культури, надає широкі можливості для залучення дітей до активної музично-творчої діяльності, сприяє ефективній реалізації завдань сучасної школи щодо формування й розвитку музичних здібностей учнів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування та розвитку музичності. Предметом наукового пошуку можуть стати: питання впливу цілісного формування музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності на загальний музичний розвиток учнів; закономірності формування музичних здібностей; педагогічне осмислення ідей індивідуально-типологічного підходу до учнів на уроках музики.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Коваль О. Діагностика рівня розвитку музичних здібностей першокласників-шестиліток // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М.В.Гоголя: Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДПІ, 1997. – С.60-64.

2. Коваль О. До питання методології розвитку музичних здібностей школярів у навчальній діяльності // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету ім. Миколи Гоголя. – Ніжин: НДПУ, 1998. – С.127-130.

3. Коваль О. Проблема розвитку музично-творчих здібностей дітей у працях Е.Башич, М.Монтессорі, А.Арісменді // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету ім. Миколи Гоголя. – Ніжин: НДПУ, 1999. – Ч. 1. – С.51-54.

4. Коваль О. Формування музично-естетичних здібностей першокласників як педагогічна проблема // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету ім. Миколи Гоголя. – Ніжин: НДПУ, 1999. – Ч. 2. – С.99-102.

5. Коваль О. Питання розвитку музичних здібностей дітей у педагогічних працях М.Д.Леонтовича, К.Г.Стеценка // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету ім. Миколи Гоголя. – Ніжин: НДПУ, 1999. – Ч. 3. – С.136-140.

6. Коваль О. Формування музичних здібностей молодших школярів на уроках музики // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету ім. Миколи Гоголя. – Ніжин: НДПУ, 2001. – Ч. 2. – С.68-71.

7. Коваль О. Музичний фольклор у розвитку творчих здібностей молодших школярів // Художня освіта і проблеми виховання молоді: 3б.ст. – К.: ІЗМН, 1997. – С.64-68.

8. Коваль О. Проблеми розвитку музичних здібностей учнів у педагогічній спадщині М.Леонтовича // Музично-педагогічна і творча діяльність М.Леонтовича в контексті відродження національної освіти та культури. Наукові доповіді першої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет. - Кам'янець-Подільський: ПП ХВ ім. В.Гагенмейстера. – 1997. – С.53-57.

9. Коваль О. Проблема формування музичних здібностей дітей в українській педагогіці першої половини ХХ століття // Освіта і виховання в Польщі і Україні (XIX-XX ст.). Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Ніжин, НДПУ, 1998. – Ч. 2. – С.58-62.

Коваль О.В. Формування музичних здібностей молодших школярів на уроках музики. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання музики і музичного виховання. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2002.

Дисертацію присвячено проблемі формування музичних здібностей молодших школярів на уроках музики. Здійснено аналіз базових понять дослідження, визначено теоретичну й методологічну основу формування музичних здібностей та узагальнено ідеї основних концепцій музичної освіти щодо їх розвитку.

Визначено критерії та рівні сформованості музичних здібностей, удосконалено методику їх діагностики в учнів початкових класів. Теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено методику цілісного формування музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності в умовах загальноосвітньої школи.

Ключові слова: музичні здібності, музично-слухові здібності, музично-естетичні здібності, здібності до музичної діяльності, цілісне формування.

Коваль Е.В. Формирование музыкальных способностей младших школьников на уроках музыки. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения музыке и музыкального воспитания. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2002.

Диссертация посвящена проблеме формирования музыкальных способностей младших школьников на уроках музыки. В ней на основе изучения философских, эстетических, социологических, музыковедческих, психологических и педагогических исследований такого сложного явления, как музыкальные способности, раскрывается сущность процесса их развития у детей младшего школьного возраста.

В работе проводится структурный анализ музыкально-слуховых, музыкально-эстетических способностей и способностей к музыкальной деятельности, выделяются их основные компоненты.

В исследовании делается попытка взглянуть на процесс развития этих способностей как на целостное явление, обосновывается методика целостного формирования музыкально-слуховых, музыкально-эстетических способностей и способностей к музыкальной деятельности.

Задача развития музыкальных способностей детей в реальных условиях общеобразовательной школы является принципиальной для данной работы и определяет ее своеобразие. Преимущество предоставлялось педагогическим методам, поскольку исследование моделировало работу учителя-практика. Исключением было лишь проведение контрольных измерений музыкального развития детей, при которых использовались и психологические методы диагностики.

Определяя особенности процесса формирования музыкальных способностей, мы исходили из того, что он включает два основных аспекта: психологический и педагогический. Первый аспект основывается на восприятии, осмыслении, понимании музыкальной информации и ее обобщении на основе жизненного опыта и художественного мышления детей. Второй исходит из возможности воздействовать на развитие музыкальных способностей педагогическими методами и из естественной потребности детей в эмоциональном обогащении, желании пополнить музыкальный опыт, проявлении интереса к музыкальной деятельности.

В диссертационном исследовании процесс формирования музыкальных способностей рассматривается как сложное динамическое явление, которое осуществляется путем целенаправленного и организованного музыкального воспитания, применения системы педагогических воздействий. Основной двигательной силой формирования музыкальных способностей являются противоречия, которые возникают между имеющимся уровнем их

развития и его несоответствия возрастающим потребностям и содержанию музыкальной деятельности учащихся.

Важным условием эффективной деятельности учителя музыки является индивидуальный и типологический подходы к формированию музыкальности. В диссертации обосновывается существование множественности музыкальных типов, так как отдельно взятый индивид, который принадлежит к какому-то типу, может быть наделен чертами и другого типа музыкальности. Это с одной стороны создает картину некоторой неопределенности, а с другой придает музыкальным типам характер синкретичности. Соответственно этому, общие черты двух или трех музыкальных типов заслуживают особенного внимания, так как именно они являются связующим звеном в работе с классом. Определение общетипологических черт предоставляет возможность учителю правильно соединять коллективную и индивидуальную работу на уроке, используя дифференцированный подход к отдельным типам музыкальности.

Логика работы по формированию музыкально-слуховых, музыкально-эстетических способностей и способностей к музыкальной деятельности определялась последовательной разнообразной музыкальной деятельностью, которая направлена на целостное развитие всех их структурных компонентов. Опытно-экспериментальная работа проводилась одновременно по трем основным направлениям:

формирование музыкально-слуховых способностей (ладовое чувство, музыкально-ритмическое чувство, музыкально-слуховые представления);

формирование музыкально-эстетических способностей (рационально-познавательные, эмоционально-познавательные);

формирование способностей к музыкальной деятельности (способность восприятия, исполнительские способности, творческие способности).

Прежде всего, мы исходили из понимания, что формирование музыкальных способностей – процесс последовательный и длительный, не имеющий временных границ, но вместе с тем проходящий определенные условные этапы. Данное исследование охватывает четырехлетний период обучения в начальной общеобразовательной школе.

На всех этапах эксперимента осуществлялся постоянный контроль результатов процесса формирования музыкальных способностей. Анализировалась динамика развития музыкально-слуховых, музыкально-эстетических способностей и способностей к музыкальной деятельности, как в целом, так и каждого их компонента в отдельности.

Проведенное исследование доказало возможность успешного формирования музыкальных способностей младших школьников на уроках музыки в общеобразовательных школах. В диссертации впервые обоснованы положения целостного

формирования музыкально-слуховых, музыкально-эстетических способностей и способностей к музыкальной деятельности.

Ключевые слова: музыкальные способности, музыкально-слуховые способности, музыкально-эстетические способности, способности к музыкальной деятельности, целостное формирование.

Koval O.V. The formation of musical abilities of junior school-children in the process of educational (school-hours) activity. – Manuscript

Thesis for the academic degree of candidate of educational science in the speciality 13.00.02 – theory and practice of musical education and training. – Dragomanov National Educational University, Kyiv, 2002.

The thesis is dedicated to the problems of the formation of musical abilities of junior school-children in music lessons. The author made a methodological analysis of the basic conceptions of the research, determined theoretical and methodological aspects of formation musical abilities summarized the main conceptions of musical education as to their progress. Criteria and levels of the development of musical abilities were determined, methods of diagnostics of such abilities of junior school-children were improved. Rationale and proof by experiment were provided for methods of integral formation of musical-auditory, musical-aesthetic abilities and abilities to musical activity at school providing general education.

Key words: gifts for music, musical abilities, musical-auditory activities, musical-aesthetic abilities, abilities to musical activity, integral formation of musical abilities.